

BIRTALAN ÁGNES

Az ada démon kontextusa
a Pañcarakṣā Mahāmantra-anudhāri
fejezetének mongol fordításában¹



*Jelen tanulmánnyal kívánom köszöneti
Wojtilla Gyula professzort, aki nem egy-
szer adott hasznos tanácsot India művelt-
ségével kapcsolatos kérdéseimre.*

A PAÑCARAKṢĀ „AZ ÖT OLTALOM KÖNYVE” mongol fordításai fontos szerepet töltenek be a mongol buddhista irodalomban. Jeles mongolisták vették újra és újra elő különböző redakciójú változatait, hogy átírják a mongol szöveget, értelmezzék, összevessék az egyes fordítási variánsokat, elemezzék nyelvtörténeti tanulságait (AALTO 1961; LIGETI 1962; KARA 1965). Különös figyelem fordult mindig az egyes szövegek kolofonjai felé, hisz ezek a mongol szerzetes fordítók eredeti alkotásai, és lényeges kordokumentumok (LIGETI 1962; SAGASTER 1973; DAMDINSÜREN 1999; KARA 2000; MÖNHSAIHAN 2005).²

A Pañcarakṣā – írott mongol címei, többek között a *Bañja-rags-a*, *Tabun Sakiyan* „Öt oltalom”, *Qutuy-tu tabun ayimay-tu nom erdeni* „Az öt fejezetes szent tan drágakő”, *Tabun ayimay tarni/s-un sudur* „Az öt fejezet[es] ráolvasás/ok szútrája” – fontos szerepet tölt be a mongol népvallásban is. Általános óvó, védő szerepet tulajdonítottak neki, ezért az egyes pástorszállításokon a jurta északi oldalán, a tiszteleti helyen, az oltáron vagy annak közelében ládában, szekrénykében,³ esetleg a jurta tetőrúdjai közé szorítva tárolták. A Pañcarakṣā és természetesen más mongol vagy tibeti nyelven írott fanyomatok és kéziratok vigyázták a Buddha és Tāra szobrok mellett a családtagok és a jószág biztonságát. A Pañcarakṣā-t különösen fontosnak tartották a ter-

¹ A Pañcarakṣā-val kapcsolatos kutatásokat az OTKA T 037662 pályázata támogatja.

² A mongol nevek átírásánál a szokásosan használt tudományos átírási rendszert követjük; a rövidítések feloldása: mong. = írott mongol nyelv, halha = a Mongol Köztársaság hivatalos nyelve, a halha (ejtése halh), ojr. = nyugati mongol nyelvjáráások, burj. = a dél-szibériai burjátok nyelvjáráásai.

³ A mongol családok házi oltáiról Iván Andrea jelentetett meg legutóbb összefoglaló elemzést (IVÁN 2004).

mészeti csapások elhárításában, mint például a villám, a viharok, a jég okozta károk.

A *Pañcarakṣā* általános védelmi szerepe miatt, több helyen felsorolja azokat az ártó erőket, démonikus jelenségeket, melyek ellen megóvja a szöveg recitálóját, sőt a tulajdonosát is. A számos démont jelentő kifejezés közül – a leggyakoribbak az *ada*, a *todqar/todqor*, a *kölčin*, a *simnus*, és a *mangas* – jelen cikkben az *ada* démon megjelenési formáit vizsgáljuk.

A kánonikus buddhista és szinkretikus népvallási szövegekből ismert szellemvilág összetett képet mutat, a hagyományos mongol vallási képzetek hiedelemnényei átkerültek a buddhista, és a buddhista hatást mutató rituális népvallási szövegekbe. Míg a kánonikus szövegekben elsősorban csak a nevük szerepel a tibeti és szanszkrit eredetű szellemlények, istenségek mellett, s a hozzájuk tartozó morfológiai jegyeket kevésbé vagy egyáltalán nem őrizték meg, addig a népvallási szövegekben, melyek vagy a szóbeli hagyományra épülnek, vagy tibeti nyelvből készült fordításváltozatok, erőteljesebben jelentkezik a hagyományos hitvilági háttér. A *Pañcarakṣā*-ba is – lévén kánonikus szöveg – beépülnek a népvallásból átvett motívumok és az eredeti morfológiából kevés jellemző marad meg.

Az *ada* a népvallásban az egyik legtöbbször említett, legrészletesebb morfológiájú hiedelemnény, melynek a buddhista megtérés előtti népvallási jellege napjainkig is jól megőrződött. A különböző mongol népeknél többféle képzet is kapcsolódik az *adá*-hoz, melynek a mélyén egy általánosan elterjedt morfológiai jelleg található. E szerint az *ada* egy nőnemű, ártó lény, elsősorban a gyermekekre és a várandós asszonyokra veszélyes, szinte valamennyi formában, melyben egy szellemlény előfordulhat, megjelenik.

*Az ada démon morfológiája*⁴

Bár a mongol szellemvilág lényeinek a jelentős része ambivalens jellegű, van köztük néhány, amely egyértelműen ártó lény. A ma ismert, valamint a 19–20. századi néprajzi és folklór feljegyzésekben előforduló adatok alapján az *ada* névvel jelölt fogalomban számos természeti és társadalmi jelenségről alkotott és a szellemvilágra kivetített vonás is egyesül. Az alábbiakban röviden összefoglaljuk – a teljesség igénye nélkül – az *ada* jellemzőit, az *ada* morfológiáját.

1. Megjelenési formák (látható és hallható formák)

1.1. Zoomorf megjelenés: ürge- vagy egérszerű rágszáló; háziállat (macska, kutya vagy ezek kölyke). Az állatalakú megjelenésnél gyakran említik azt a különleges jegyet, mely felismerhetővé teszi az *adá*-t, mégpedig az egyetlen szem a homlok közepén, a szórtelen has, vagy az egyetlen fog. Ritkán előfordul a kigyó alakját felvevő *ada* is.

⁴ Az *ada* démon részletes morfológiai vizsgálatának külön tanulmányt szentelt a szerző, mely a bonni PIAC konferencia kiadványában vár megjelenésre: Birtalan, Á.: *Ada a Harmful Female Spirit in the Mongolian Mythology and Folk Belief* (15 kézirat oldal). A mongol népvallás démonikus jelenségeinek tipológiai vizsgálatát lásd BIRTALAN 2001.

1.2. Antropomorf megjelenés: kisgyermek, öregasszony, fiatalasszony. Különleges jegyként itt is előfordul az egyetlen fog, melyet az asszony alakú *ada* a kezével takargat. Van olyan adat, mely szerint a kezsein csak három-három ujj van.

1.3. Tárgyi alakban elsősorban a háztartásban előforduló szemét, kallódó rongy-, szőnyeg- vagy nemez-, esetleg bőrdarabként jelenik meg.

1.4. A jelenleg ismert adatok szerint amorf megjelenéséről nem tudunk.

2. Az *ada* *neme*

Bár a buddhista ikonográfiában a 'buddhizált' *ada* fogalomhoz hím és nőnemű, sőt hermafrodita megjelenés egyformán tartozik, a népvallásban szinte kizárólag nőnemű lényként szerepel. Sanžeev részletes alar burját gyűjtésében olvasható, hogy az emberi lélek a halál után átváltozik és a nők lelkéből *ada*, a férfiak lelkéből egy másik szellemlény, *booxoldoi* lesz (idézi és elemzi BIRTALAN 2001, 951). A sámánok, vagy más, a közösség számára meghatározó életet élő személyek lelke valamely más, ambivalens jellegű szellemcsoport tagjává válik, s ha megfelelő áldozatokat ajánlanak fel neki, akkor segíti a nemzeti területén lakókat. Ilyen szellemcsoportok a burj. *zayaan*, halha *jayaan*, a burj. *ongon*, halha *ongon* vagy burj. *ežen*, halha *ejen*.

3. Az *ada* *érzékelése*

Ha az *ada* nem változik át a fentebb említett lények vagy tárgyak valamelyikévé, akkor nem látható és nem hallható, csak a sámánok és a három év alatti (variáns: kilenc év alatti) gyermekek képesek érzékelni. Egyes dél-szibériai burját elképzelések szerint a megsebesített *ada* hagymaszagot áraszt és így érzékelhetővé válik másoknak is.

4. Az *ada* *helye a népvallási panteonban*

Az *ada* a legrégebbi hiedelemrendszerben és a mai népvallásban a hiedelemlények alsóbb kategóriájához tartozott, azokhoz a szellemlényekhez, melyek az emberi világot lakják, s ahogy fentebb említettük, például lélek-transzformációval jöhetnek létre. A buddhista szövegekben *ada*-csoportok szerepelnek, sőt élükön egy *ada qan* 'ada kán' is állhat. A burjátok körében gyűjtött aithologiai mítosz szerint az *ada* a felső világrégióból származik, jelesül a Keleti Égbolt ártó istenei közül. Individualizált lényként jelenik meg tehát a mítoszban, egy istenség lányaként, akinek az volt a vágya, hogy az emberi (középső) világba kerülhessen. Története szerint le is küszött az emberek közé és megszállt különböző lényeket (jószágot, vadállatokat), de egyikben sem tudott hosszabban maradni, mert az állatok bögtek, megvadultak. Akkor határozta el, hogy a kisgyermek testébe költözik, akik védtelenebbek elene. Csak a sámánok voltak képesek meglátni őt, s kiűzni a gyermekekből. Egy másik burját eredetmítosz arról szól, hogy az *ada* egy korán elhalt fiatal lány átváltozott lelkéből lett. Az eredetmítoszokat leszámítva a népvallásban megszűnik az *ada* individuális jellege (vö. fentebb a megjelenési formákat) és a buddhista fordításirodalomban pedig kifejezetten szellem-csoport tagja-

ként jelenik meg, melyek 15, 18, stb. számú *ada*-ból állnak. A buddhista szövegek *ada*-csoportjainak kialakulására a tibeti népvallás is erőteljesen hatott.

5. Az *ada* ártó szerepe

Valamennyi hagyomány kiemeli, hogy az *ada* különösen ártalmas a gyermekekre, s a fiatal, várandós nőkre, de hogy milyen korú gyermekekre veszélyes, abban a források nem egyöntetűek. A fent említett második eredetmitosz szűzséje, melyben az *ada* egy korán meghalt fiatal lány lelkének átváltozott alakja, magyarázat arra, hogy miért a gyermekekre ártalmas: a nem teljes életet élt nő lelke féltékeny azokra, akinek a teljes élet (a házasság és a gyermekáldás) megadatik, s ezért gyűlöli az anyákat és a gyermekeket. A nem teljes életet élő nő vagy férfi ártó mivolta tipikus mitológéma más népek mitológiájában az is gyakori motívum a hiedelemrendszerekben. A burját hagyományban az is napjainkig megtalálható, hogy a meddő nőkből is *ada* válhat haláluk után.

Az *ada*-ról azt is tartják a burjátok, hogy a gyermek családtagjainak is árthat, például azzal, hogy beleköp az ételükbe és megbetegíti őket. Ez utóbbi adat ellenére, az *ada* elsősorban – s ezt az eddig lejegyzett anyagok többsége is alátámasztja – a gyermekekre veszélyes, egy, három vagy kilenc év alatt.

6. Ambivalencia

Mint fentebb említettük, az *ada* egyértelműen az ártó lények csoportjába tartozik, eddigi tudásunk szerint csak egyetlen adat létezik arról, hogy az *ada*-k jóakarató lények. A burját folklór első rendszerező leírója, M. N. Hanganlov közöl egy történetet a balagani burjátokról, melyben az *ada*-k őrzik a jószágot, sőt a család gyermekeit is (HANGALOV 1958, 334–335; HANGALOV 1959, 202). Véleményünk szerint ebben az esetben arról lehet szó, hogy az *ada* névvel helyettesítették egy másik olyan szellemcsoport mint például az *ongon*, vagy a *zayaan* elnevezését, mely védelmező szerepet játszik a hiedelemvilágban.

7. Az *ada* démon semlegesítése

Az *ada*, mint a gyermekekre veszélyes lény elsősorban a nemzetség legféltettebb kincsének, a jövőjének árt, ezért mindazon istenségek, szellemek, melyek védik a házitűzhelyt, megidézhetők, meghívhatók az *ada* ellen: felsővilágbeli jóakarató istenségek a Nyugati Égboltról (mong. *tingri*, *tenggeri*), védőszellemek (mong. *ongyon*), a tűzszellem, a tűzisten (mong. *Odqan Galayiqan* és még számos elnevezés), a család, a nemzetség legfőbb védelmezője, a sorsistenség, a *Jayayači tngri* (HEISSIG 1980, 54–55). Vannak olyan, szintén burját gyűjtések, melyek szerint az *ada* rosszul túri az ajtócsapkodást, a hirtelen haragú embereket, a haragos mozdulatokat, s abból adódóan, hogy a háztartási szemét alakját is felveheti, a takarítást. Ez utóbbi motívum nyilván a szállás körüli munkák elvégzésének fontosságát hangsúlyozó hagyománynak a hiedelemvilágba való átvitele.

A népvallási szövegekben, mint például a nyereg vérszójának (mong. *yan-ju-a*) füstáldozattal való megtisztításakor recitált szöveg, meghívják *Jaya-*

yači *ngri*-t, hogy biztosítson bőséget és tartsa távol az ártó erőket, köztük az *adá*-kat is. A Hangalov által közölt gyűjtésekben hangsúlyos szerepet kap az élelmiszer és az ital, mint az *ada* elűzésének fontos kelléke. A sámán fehér ételekkel és főtt hússal előcsalogatja az *ada* démont, majd bezárja egy teás-edénybe (burj. *domb*) és a szállásról kivíve megsemmisíti. Egy másik, szintén Hangalov-adatban a sámán maga is *adá*-vá változott, s bemászott abba a teás-edénybe, melybe előzőleg becsalogatta a háztartásban élő többi *adá*-t. Amíg a többi *ada* evett, a sámán mintegy őrt állt nekik, majd hirtelen bezárta a teás-edényt és elégette a bent lévő *adá*-kat (HANGALOV 1958, 333).

A bagoly (mong. *sir-a sibayun*) a mongol és tibeti népi vallásban közismerten démonüző szerepű, úgy tartják az *adá*-k ellen is segít, elűzi, sőt elpusztítja őket. Ezért a burjátok régebben tartottak otthon eleven baglyot, vagy egy bagolynak a lenyúzott bőrét akasztották a jurta vagy a ház falára (HANGALOV 1958, 333). A belső-mongóliai Kürelša a bagolynak a hiedelemvilágban betöltött szerepéről írott cikkében 'ada-pusztítónak' (mong. *ada-yin daruly-a*) nevezi a madarat (KÜRELŠA).

Az alábbiakban megvizsgáljuk az *ada* szerepének megváltozását a buddhizmus kontextusában. A buddhizmus terjedésével és államvallássá válásával egyre több, elsősorban tibeti, kisebb mértékben ujgur, kínai, szanszkrit szöveget ültettek át mongol nyelvre. A *Pañcarakṣā*-t már a legkorábbi fordítói időszakban, a 14. században lefordították mongolra, s a következő századokban több átirata, fordítása készült (KARA 1965, 3–5, MÖNHSAIHAN 2005). Ahogy a bevezetőben már említettük nyelvezete és különösen kolofonja becses emléke a mongol nyelv történetének, a mongol írásbeliségnek. A 14. századi fordítók, akiknek nevét a *Pañcarakṣā*-val kapcsolatba hozták, mint Čos-kyi 'od-zer és Šerab-sengge egy jól kidolgozott buddhista szókincsű mongol nyelvre fordították a vallási szövegeket. A 14. századi mongol nyelvben létező lexémákból alakították ki a buddhista terminológiát, s így került be a *Pañcarakṣā* legkorábbi változataiba is az *ada* lexéma, melynek az animisztikus népvallásban vélhetően ugyanolyan fontos szerepe lehetett akkor is, mint ahogy az az elmúlt két évszázadban gyűjtött néprajzi anyagokból is adatható. Vizsgálódásunk tárgyául a *Pañcarakṣā* utolsó könyvét, a *Mahāmantra-anudhārī* fejezetet⁵ választottuk, melyben a kolofon is található. Az alább következő példákat a jövőben ki kívánjuk bővíteni a *Pañcarakṣā* többi könyvének anyagával, valamint további buddhista fordításszövegek vizsgálatával, kiterjesztve az *adá*-n kívül más hiedelemlények buddhista kontextusára is.

Alapszöveggént három kéziratot illetve fanyomatot választottunk: a hamarosan kiadásra kerülő ulánbátori kéziratot (UB),⁶ az MTA Ligeti gyűjteményében őrzött, Belső-Mongóliából származó, Kara György által kiadott budapesti kéziratot (BUD) valamint a Stockholmban őrzött, 1686-os pekingi fanyomatot, melynek átírását Aalto jelentette meg (STOCK).

⁵ Az egyes fejezetek címeinek, szövegeinek szanszkrit megfeleltetése további kutatásokat, pontosításokat igényel, erre már Aalto is felhívta a figyelmet (AALTO 1961, 1).

⁶ Az MTA Altajisztikai Kutatócsoportjának a mongol forrásokat bemutató sorozatában (Treasures of Mongolian Culture and Tibeto-Mongolian Buddhism) jelenik meg a 3. kötetként várhatóan 2005-ben, Mönhsaihan előszavával.

UB 12.a.	
9. <i>tere ber dotor-a ilangyui-a</i>	„Azok között különösen
10. <i>tengsel-ügei yeke ači-tu ken bögesü</i>	akik felülmúlhatatlan nagy jótéményűek,
11. <i>delekei-yin ežen qayan qatun</i>	a világ uralkodójának, uralkodónőjének, s
12. <i>tegünčilen uruy köbegüd-ün ::</i>	velük együtt a magzatoknak és fiaknak
13. <i>buruyu sedkilten buly-a dayisun</i>	rossz szándékú, háborgó ellenségei,
14. <i>buruyu uduriduyčid ada todqar</i>	a rosszra vezető <i>ada</i> és <i>todqar</i> lények,
15. <i>buyan busu nigül kilinča</i>	az erény nélküli bűnök, vétkek
16. <i>bügüde amurlıju ügei boltuyai::</i>	mind megbékéljenek, eltűnjenek!”
12.b.	
13. <i>könögegečid ada todqar-ügei boltuyai</i>	„A pusztító <i>ada</i> és <i>todqar</i> lények eltűnjenek!
14. <i>kölčin ebečin kölberin odtuyai</i>	A <i>kölčin</i> lények és a kórság visszaforduljon!”
15.a.	
6. <i>qayan qatun altan uruy-iyar ba</i>	„A kán és a kánasszony és az Arany Nemzetség által
7. <i>qamuy amitan-u ebečin ada todqar anu</i>	minden lény kórságai, az <i>ada</i> és <i>todqar</i> lények,
8. <i>qayarqai-a qočorlı ügeüi-e arılju aliba</i>	a hasadékbán maradéktalanul eltisztuljanak!
9. <i>qamuy küseksen küsel бүгүде бүтүгүкеi::</i>	Minden óhajtott vágy, mind teljesedjék!”

A pekingi fanyomat szövege (AALTO 1961, 126–129) megegyezik az ulánbátorival:

10.b. *tere ber dotor-a ilangyui-a tengsel-ügei yeke ači-tu ken bögesü delekei-yin ežen qayan qatun tegünčilen uruy köbegüd-ün buruyu sedkilten buly-a dayisun buruyu uduriduyčid ada todqar buyan busu nigül kilinča бүгүде амурлију үгеи болтуяи.*

11.a. *könögegečid ada todqar-ügei boltuyai* 11.b. *kölčin ebečin kölberin odtuyai.*

13.b. *qayan qatun terigülen altan uruy-iyar ba qamuy amitan-u ebečin ada todqar anu qayarqai-a qočorlı ügeüi-e arılju aliba qamuy küseksen küsel бүгүде бүтүгүкеи.*

A belső-mongóliai kézirat utolsó fejezetében (BUD) viszont nem találkozunk az *ada* elnevezéssel. Helyette a népvallásból szintén ismert *simnus* ’démon, démonnö, boszorkány, vérivó démon, ráksasza típusú démon, Māra’ (BIRTALAN 2001, 1043–1044),⁷ valamint a *jedker* ’ördög, ártó szellem, akadályozó lény, léleklopó lény’ (BIRTALAN 2001, 961–962)⁸ található.

⁷ Gyakori formája a beszélt nyelvekben, nyelvjárásokban a *šulmas*, de a kérdéses kéziratban csak a *simnus* alak fordul elő.

⁸ Vö. még mong. *čidkür*, halha *čötgör*, burj. *šütser*.

14.a. <i>tüg tümen simnus-i arilyayçi Tabun ayimay tarni-yi:</i>	„A sok tízezer <i>simnus</i> -démontól megtisztító Öt fejezetes ráolvasásoknak (<i>dhāranī</i>),
<i>tusburi qoor-a-yi daruyçi yeke küçütü ünén ubadis-i</i>	a minden mérget elpusztító, nagy erejű igaz lényeknek,
<i>tüdel ügei jedker-i arilyan tarqayçi uqayan-u qatun</i>	a <i>jedker</i> lényt késedelem nélkül megszüntetve elpusztító, értelem kányasszonyának,
<i>türgen-e aburayçi Ma-hā-bradi-sari erdeni-tür mürgümü.</i>	a gyorsan védelmet nyújtó <i>Mahābradisari</i> -nak ⁹ meghajlok.”

A fenti részletekből világosan látható, hogy a buddhista kontextusban a népvallási elemek jellegzetességeik, tulajdonságaik nagyobb részét elvesztik, s mint általános rontó, ártó erő jelennek meg, gyakran szinonimában. A *todqar* és a *jedker* sokszor szerepel elvont fogalomként is, a megvilágosodást, a *karma* jobbá tételeit gátló erőként, 'akadályként'. Az *ada* és a *simnus* gyakori szerepeltetésének háttérében talán megbújhatott e lényeknek a női princípiumhoz való kötöttsége, de valószínűleg ez is elhalványult a buddhista kontextusban való használat során, s vált a rossz, az ártó általános fogalmává.

Jelen tanulmány – mint fentebb említettük – egy mutatója a buddhista fordításirodalom és a népvallási jelenségek kapcsolatának. E kutatás első darabja a mongolra fordított *Pañcarakṣā*.

IRODALOM

- AALTO 1961 = Aalto, P.: *Qutuγtu Pañcarakṣā kemekü tabun sakiyan neretü yeke kölgen sudur. Nach dem Stockholmer Xylograph 15.1.669*. [Asiatische Forschungen 10.] Wiesbaden 1961.
- BIRTALAN 2001 = Birtalan, Á.: Die Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: *Wörterbuch der Mythologie I. Abteilung. Die alten Kulturvölker. 34. Lieferung*. Hrsg.: E. Schmalzriedt–H. W. Haussig. Stuttgart 2001, 879–1097.
- BIRTALAN kézirat = Birtalan, Á.: *Ada* a Harmful Female Spirit in the Mongolian Mythology and Folk Belief [15 kézirat oldal].
- DAMDINSÜREN 1999 = Damdinsüren, C.: *Mongoliin uran joxioliin toim*. [„A mongol irodalom foglalata.”] Ulaanbaatar 1999.
- HANGALOV 1958 = Hangalov, M. N.: *Sobranie Sočinenij. I*. Ulan-Ude 1958.
- HANGALOV 1959 = Hangalov, M. N.: *Sobranie Sočinenij. II*. Ulan-Ude 1959.
- HEISSIG 1980 = Heissig, W.: *The Religions of Mongolia*. London–Henley 1980.
- IVÁN 2004 = Iván A.: A jurta tiszteleti helyei – Širee. In: *Helyszellemek kultusza Mongóliában*. Szerk.: Birtalan Á. [Őseink nyomán Belső-Ázsiában III.] Budapest 2004, 115–124.
- KARA 1965 = Kara Gy.: *Az Öt oltalom könyve Pañcarakṣā*. Ayusi átdolgozott fordítása. [Mongol Nyelvelmélet VIII.] Budapest 1965.
- KARA 2000 = Kara, Gy.: *The Mongolian and Manchu Manuscripts and Blockprints of the Hungarian Academy of Sciences*. Budapest 2000.

⁹ Az öt könyvet lezáró kolofon legvégére került a harmadikként számon tartott gyűjtemény mongol neve: *Mahāpratisarāvidyārājñī* elnevezése.

- KÜRELŠA = Kürelša: *Uyuli sibayun sitülge kiged uysayatan-u domoy*. [„A bagoly tisztelete és a nemzetségi eredetmítoszok.” – kézirat.]
- LIGETI 1962 = Aalto, P.: *Qutuytu Pañcarakšā kemekü tabun sakiyan neretü yeke kölgen sudur. Nach dem Stockholmer Xylograph 15.1.669*. [Asiatische Forschungen 10.] Wiesbaden 1961. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 14 (1962), 317–328. [Recenzió.]
- MÖNHSAIHAN 2005 = Mönhsaihan, S.: *A Mongolian Translation of the Sutra Pañcarakšā originated from the 14th century*. 2005 [kézirat].
- SAGASTER 1973 = Sagaster, K.: Hat Č’os-kyi ’od-zer die Pañcarakšā ins mongolische übersetzt? In: *Olon Ulsiin Mongolč Erdemtediin II. Ix Xural. 2. bot’*. [A Mongoliszták II. Nemzetközi Kongresszusa. 2. kötet.] Ulaanbaatar 1973.